

EESTI ÕPETAJATE LIIT

Dr. G. VILBERG

LOODUSKAITSEST
JA KAITSTAVATEST
TAIMEDEST.

(Äratrükk „Kasvatusest“.)

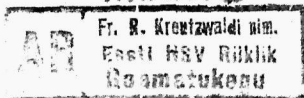
TALLINNAS, 1929.

502.7 (47.42)
581.9 (47.42)

J. Zimmermann'i frükikoda Tallinnas, Lühike jalg 4.

Ar929

Vilbaste

4623

Looduskaitsest ja kaits- tavatest taimedest.

Loodusearmastuse äratamise ja looduskaitse mõtte arendamise peavad uued algkooli õppekavad loodusõpetuses tähtsaks kasvatuseks ülesandeks. Sellepärast puudutatakse loodusõpetuse kavades sagedasti looduskaitset ning soovitatakse, et „kool peaks jõudma kasvatustöös niikaugele, et ükski õpilane ei söandaks lõhkuda linnupesi, asjata murda puid ja oksid, tallata lilli jne.“ Teiseks ülesandeks näevad õppekavad ette, et õpilased õpetaja juhatusel püüaksid üles märkida neid loodus-esemeid, mis kooli ümbruses tuleksid kaitse alla võtta, näit. üksikuid haruldasi puid, haruldasi taime- ja linnuliike, suuri rändrahne jne.

Õppekavade seletuskirjade kohaselt on looduskaitse õieti kaheksa: esiteks viidagu moraalselt õpilasi sellele seisukohale, et asjata ei hävitataks loodus-esemeid ega püütaks takistada loomulikkude arenemist looduses; teiseks näidatagu ja registreeritagu õpilastega

ühiselt n.n. loodusmälestusmärke lähemas ümbruses, seletatagu nende kaitse tarvidust ja hoiatatagu õpilasi neid rikumast. Esimese ülesande korraldamine on kergem, sest et siin osalt saab mõjuda õpilasse sõnalise üldseletusega, millele kaasa võivad aidata koduloo, emakeele, kõlblusõpetuse ja ka teiste ainetete õpetajadki. Ka teisegi ülesande täitmine ei ole iseäranis just raske, kuid see nõuab siiski, et loodusloo õpetaja olgu võrdlemisi hästi tuttav oma lähema ümbrusega, tundku ja teadku kaitsitavaid esemeid, teadku põhjusi, miks nimetatud esemed on kaitse väärt jne. Raskemaks teeb selle veel ka see asjaolu, et praegu puuduvad eesti koolikirjanduses vastavad teated ja juhatusraamatud, nii et looduskaitse küsimuse lahendamine viimaselt seisukohalt on seotud mitmeigi raskusega, miks selle täitmine nõuab õpetajalt erilist töötahet, püüdu ja jõupingutust.

Käesoleva kirjutisega ei suudeta seda küsimust lahendada suuremal ulatusel, vaid siin tahetakse puudutada ainult üksikuid esemeid kodumaa taimestikust, mille kaitsele tuleks juhtida erilist tähelepanu¹).

Meie taimestikust on ligi 120 haruldast taime, mis tulevad kaitse alla võtta²). Kuid kaugeltki mitte kõik haruldased taimed ei vaja ühesuguselt kaitset. Neist taimedest on osa niisugused, mida vaid eriteadlane oskab eraldada teistest, näit. pisikas, kink-pajulill või püstine luste, — nende hävimine ini-

meste läbi ei ole seega nii kerge, olgu vaid siis, kui asukoha tingimused kultuuri läbi põhjalikult muudetakse. Selle vastu on teised haruldased taimed silmapaistvad kas oma kenadusega, näit. mõned käpalised, kuremõõgad, vesilobeeliad, või on nad üldiselt tuntud arstirohtudena, näit. südame-emajuur, mis Alutaguses hernes-testamendina leiab sagedat tarvitamist. Niisuguste taimede kaitsmist on tarvis rohkem tähelepanema õpetada ning õpilasi tarvilikult ette valmistada, et üks või teine taim täielikult ei häviks meie loodusest. Kuid ei saa siin ka tähendamata jätta, et mõnd haruldast taime ei hävita niivõrt lihtsad külainimesed, vaid just sagedasti asjatundjad, kes taimi korjavad ning vahetavad või koguni kuivatatud taimedega äri teevad. Kui harilik inimene võtab näit. arukäpa või kuremõõga ilusa õie pärast ning paneb selle endale rinda, siis murrab ta ainult taime ülemise osa ja jätab teised osad, — maa-alused mugulad või juurikad ning varre lehtedega järele; need võimaldavad uue taime arenemise järgmisel aastal jne., mille tagajärjel taim vaevalt hävib; sest kasvab ju võrdlemisi haruldane arukäpp Kuresaare lähedal Loode

¹⁾ Juhiks in siin tähelepanu ka *Jok. Kāis'e* artiklile „Õpetaja ülesanded kodumaa looduse uurimises ja loodusekaitses“, „Loodus“ nr. 7, 1923.

²⁾ Need taimed on osalt märgitud „*Eesti taimede nimestikus*“ (Tartu, 1928.) ja minu „*Eesti taimestik koolidele*“ (II. trükk, 1925.) märgiga *.

metsas niidul, kus tema pealmised osad iga aasta järjekindlalt maha niidetakse, kuid ära ei ole ta hävinud, ning on samal asukohal kõige vähemalt aastat 100 ikka püsinud. Selle vastu on leedrilehine käpp, mida seni kindlasti ainult Saaremaalt Haustla küla lähedalt on leitud, peaaegu täiesti hävinud, kuigi seda taime prof. *A. Bunge* aasta 80 eest oma „*Flora exsiccata*“ jaoks suurel arvul võis koguda¹⁾). Sest eriteadlased võtavad vähemad taimed kõigi nende osadega kaasa, ning kui taimed paljunevad enamasti vaid maa-aluste osade abil, on taime arenemisele, näit. käpalistele mugulate üleskaevamise läbi, saavutatud kas osaline takistus või koguni hävimine. Sellepärast tuleb haruldaste taimede kaitses just seda alati rõhutada, et ei võiks neid korjata kõigi iseloomustavate osadega.

Mõni taim on kaitstud juba oma kasvukohaga inimese hävitava tegevuse eest. Näiteks nimetame siin pihkast põisrohtu, mida seni on leitud Eestis kindlasti ainult väikestel Uhtju saartel (Soome lahes, Kunda kohal); kuid need saared on 18—20 km mandrist eemal ja

¹⁾ Sama taime leidis dr. *J. Klinge* 1900 a. juuni alul Haustlast veel suure otsimise peale 4 eksemplari. Paar nädalat hiljem otsis taime sealt prof. *Kupffer* asjata, kuid 1901. suvel leidsid *Kupffer* ja dr. *Lackschewitz* sealt veel ühe taime. 1907. a. ei leidnud prof. *Kupffer* sealt, hoolsaimale otsimisele vaatamata, mitte ühtainustki leedrilehist käppa.

sinna satuvad ainult üksikud kalamehed, kel pihkase, putukatega kattunud taime vastu kuigi suurt huvi ei ole²⁾. Vaevalt nõuab sellepärast pihkane põisrohi erilist kaitset. Selle vastu vajab tõsist kaitset jugapuu, mis esineb palju laiemal alal, kuid mida sagedasti tarvitatakse tarbepuuna, mille oksid murdakse, kasutades neid ühel või teisel viisil, — ei korraldata siin tarvilikul määral kaitset, võib see meil võrdlemisi kitsaalaline puu Eesti piirides varsti hävida.

Olgu veel tähendatud, et üks ja sama taim ei ole mitte igalpool haruldane ega vaja alati kaitset. Kui, näit., suuremal osal mandril lepiklille leidub igal pool niisketes, eriti lodumetsades, väheneb ta juba tublisti Läänemaal ja kui teda peaks leitama Hiiu- või Saaremaal, tuleks teda tõesti kaitsta; asparhernes on aga Saaremaal paiguti nii sagedane, et seda kaitse alla võtta neis paigus oleks mõttetu; leitaks aga seda taime kuski Läänemaal, näit. Virtsu ümbrusest, tuleks see tingimata kaitse alla võtta ja hoida, et, asparhernes mandrilt ei kaoks. Või jälle *roo maran*, mis nii sagedane Lääne-Eestis, puudub peaaegu täiesti idapool Tallinnat, kuna teda jälle Narvajõe kallas-

²⁾ Tähelepanu väärrib siiski see, et pihkane põisrohi kõige suuremal saarel, *Uhtjul*, kus peaaesjalikult kalamehed peatuvad, esineb võrdlemisi nõrgalt, ainult üksikute eksemplarina, kuna vähemal, *Salal*, kuhu inimene väga harva juhtub, see taim tuhandetena kasvab, moodustades omapäraseid niite.

telt ning Irboska ümbrusest on leitud. Niisuguseid näiteid võiks mitmedki tuua. Kuid kõik see näitab, et õpetaja peab looduskaitse suhtes teadlik olema oma lähemat ümbrust tundma ja ka seda teadma, mida kaugematel ekskursionidel tuleb kaitsta ning hoida, samuti selle juures peab oskama ka õpilastele tarvlikku asjatundlikkust näitlikult kätte harjutada.

Seni on meil võrdlemisi vähe looduskaitse, eriti aga ükskute haruldasmate taimede kaitse küsimusega tege mist tehtud. On ju küll õige, et üldmärkeid looduskaitse kohta on ajalehtedes siin ja seal ilmunud, mis nii või teisiti on kaasa aidanud huvitavate esemete kaitsele. Ka on ju enne ilmasõda Saaremaal rahvakoolide inspektor *A. Chrebtov* oma alluvatele koolidele saatnud ringkirja, milles palutakse õpetajaid õpilastele ja ka rahvalegi ette lugeda ning seletada mitme taime kaitse alla võtmisest Saaremaal, eriti aga jugapuu, luuderohu, pooppuu, isegi taimede suhtes. Saaremaa Haridusosakond on 1926. a. pöördunud Haridusministeeriumi Teaduse- ja Kunsti- osakonna poole palvega, et püütakse piiri panna haruldaste taimede asjatule hävitamisele ekskursionidel Saaremaal, kusjuures üksikud taimed tuleksid seadusliku kaitse alla võtta ja nende korjamist lubada ainult teaduslikuks otstarbeks. Kuid üldisi korraldusi ei ole veel ses suhtes tehtud¹).

Sagedasti teeb õpilastele ja ka õpetajailegi raskusi see, et ei teata, missu-

guseid taimi tuleks eriti hoida ja kaits-
ta. Ükskuid taimi on ajakirjanduses
vahest küll mainitud, kuid nende eral-
damine teistest on tihtigi kahtlane, sest
et taimede tundmine ei ole mitte just
kõigil õpetajail veel kindlal alusel. Sel-
lekohase kirjanduse puudumine aitab
teadmatust ka veel tublisti suurendada.
Vanemates kultuurriikides, kus loodus-
ja taimekaitse ju kümneid aastaid vana,
on peale kohase kirjanduse veel hulk ta-
beleid ja pilte, mis loomulikkudes vär-
vides püüavad kaitstavaid taimi esi-
tada. Näit. ei puudu Austrias Viini lähedates
jaamades mitte kuski jaama
seinale nähtavas kohas tabel, näidates
tabavates värvides neid taimi, mis
Austrias seaduse kaitse all. Kas meie
nii pea selle eeskujuni jõuame, on prae-
gu veel küsitav, kuid sinna poole peak-
sime ikkagi püüdma.

Alamal katsun anda lühikese nimes-
tiku nende taimede üle, mida tuleks esi-
meses järjekorras kaitse alla võtta. Ni-
mestikus on toodud taimed, mis vaja-
vad *absoluutset kaitset*, —
need on märgitud nime ees märgiga †,
— ja need haruldasemad taimed, mida

¹⁾ Tartu ülikooli juures olev *Loodus-
uurijate Seltsi Eesti Loodus-
kaitse sektion* on mõnedki sammud
astunud, et looduskaitse küsimust elustada
ning tarvilikult korraldada. Möödunud se-
mestri jooksul on välja töötatud looduskaitse
seadus, mille põhjal edaspidi võimalik oleks
looduskaitset teostada.

ähvardab suurem hädaoht²). Iga taime juurde on mahutatud ka lühikesed teated selle kohta, kus seda taime seni on tähele pandud³).

Kaitset-väärivad taimed Eesti flooras.

1. † Jugapuu (*Taxus baccata*) — esineb Saaremaa lääne- ja põhjapoolses osas, Sõrves, samuti ka Hiiumaal põhjapoolses osas. Mandril on jugapuud leitud Nõval, Rooslepal ja Pärnumaal Audru metsades.

²) Mõned taimed, mis küll võrdlemisi haruldased, kuid mille katkumine laiemate hulkade poolt ei ole nii väga mõeldav, on jäetud nimestikust välja, — nende korjamist on oodata vahest ainult eriteadlaste poolt, kuna sealt poolt aga siiski võib loota tarvilikke teadmusi ja õieti talitamisi.

³) Taimede tundmaõppimine on viimastel aastatel õpetajate ja ka õpilaste peres tublisti edasi nihkunud. Sagedasti teeb aga taime määramine sellekohaste abiraamatute järgi ikkagi raskusi. Võiks võrdluseks soovitada sellekohaseid värvilisi tabeleid. Eesti-keelsete allkirjadega neid küll veel ei ole, aga saksa- ja ladinakeelseid on mitmedki. Eriti võiksin soovitada *Raschke* tabeleid (Grassers naturwissenschaftliche und landwirtschaftliche Tafeln: nr 15 — *Feld- und Wiesenpflanzen* (üle 70 taime, hind Kr. 1.50); nr. 16 — *Wald- und Wasserpflanzen* (samuti üle 70 taime Kr. 1.50 eest). On teisigi tabeleid, kuid neist kahest, võrdlemisi hästi valmistatud tabelist jätkub esialgseks tutvumiseks oma ümbruse taimestikuga.

2. L ä ä n e - l ö h n h e i n (*Hierochloa australis*) — Põhja-Eestis ja lääne saartel. Lõuna-Eestist puuduvad leidude üle teated.

3. N e s t i k (*Cinna pendula*) oli mõne aasta eest Eestist vähe leitud, — ainult üks leiukoht, Uulu, Pärnu lähedal, oli teada. Viimaste aastate tähelepanekud on näidanud, et nestik mitte nii väga haruldane ei ole lodumetsades Pärnumaal ja Peipsi läheduses (Venevere!⁴) Paasvere! Kastre-Peravalla!), Narvajõe läheduses (Mustjõe! Borovnja! Avintse!)

4. † H ö b e r o h i (*Weingaertneria canescens*) seni ainult Tallinna lähedalt leitud.

5. K a h a r p a r t h e i n (*Glyceria remota*) esineb lodumetsades; seni leitud Virumaalt (Venevere! Paasvere! Mustjõe!), Tartumaalt (Kastre-Peravalla!), Pärnumaalt ja Setumaa lõunapoolsest osast.

6. M e r i - n a d a h e i n (*Atropis maritima*) — ainult Põhja-Eestis ja saartel mereranna läheduses.

7. M e t s - a r u h e i n (*Festuca silvatica*) — seni Põhja-Eesti läänepoolses osas ja Saaremaalt.

8. P ü s t i n e l u s t e (*Bromus erectus*) — leitud üksikute eksemplari-dena Saare- ja Muhumaalt ning Vormsilt. Üks leid on ka Klooga ümbrusest (Nielsen).

⁴) ! tähendab, et allakirjutanu neid taimi ise on leidnud, kuna tõenduseks emplarid on tema herbaariumis.

9. Kollane lõikhein (*Cyperus flavescens*) — vanemad teated toovad leiukohtadena Peipsi ranniku Alutagusel (Gruner) ja Hiiumaa (Winkler). Uuemate leidudega pole k. lõikheina olemasolu Eestis tõestatud.

10. Mustakas sepsik (*Schoenus nigricans*) — seni ainult Saaremaalt (Mustjala ja Kihelkonna) leitud.

11. Tume nokkhein (*Rhynchospora fusca*) — Põhja-Eesti rannikul ja lääne saartel.

12. † Arukäpp (*Orchis morio*) — üksikud leiukohad Saaremaal (Loode mets, Pilkuse, Karala) ja Muhus.

13. † Leedriheine käpp (*Orchis sambucinus*) — kindlaid leiukohti seni ainult Mustlas Saaremaal, kust ka nähtavasti kadunud.

14. Lõhnava käraamat (*Gymnadenia odoratissima*) — seni ainult Lääne-Harjumaal (Nissi, Hageri).

15. † Pisikäpp (*Epipogon epipogon*) — seni üksikute eksemplaridena vaid Käsmus, Toilas (Russow), Parapalu, Abruka (Th. Lackschewitz), Venevere! Kastre-Peravalla! Tartu Jänese (dr. P. Thomsoni teade).

16. Siberi võhumõök (*Iris Sibirica*) — kohati kogu Eestis, eriti lõunapoolses osas leida.

17. Väikseõiene kuremõök (*Gladiolus imbricatus*) — üksikute eksemplaridena Läänemaal, Pärnumaal, Tartumaal, Setumaal, Virumaal; puudub Kesk-Eestis ja saartel.

18. † Mägi-kadakkær (*Cerastium alpinum var. lanatum*) — ai-

nult Ülemiste-! ja Lasnamäel Tallinna lähedal.

19. † Pihkane põisrohi (*Silene viscosa*) — seni ainult Uhtju saartelt (v. eelpool).

20. Vill-tulik as (*Ranunculus lanuginosus*) — seni ainult Toila lähedalt Martsa metsast!

21. † Taani merisalat (*Cochlearia Danica*) — ainult Saaremaa, Viljandi, Osmussaare pankrannikul!

22. Merikapsas (*Crambe maritima*) — lääne- ja põhjasaarte rannikul, kohati tihti. Mandri randadelt ei ole seni leiukohti märgitud.

23. Mitmeaastane kuukress (*Lunaria rediviva*) — Põhja-Eesti paekalda alusel kohati (Mereküla! Vaivara! Kannuka! Toila! Saka! Kunda!, Valkla! Ülgase!) Esineb aga neil paigul nii suurel hulgal, et vaevalt vajab kaitset.

24. Võsu-mägisibul (*Sempervivum soboliferum*) — Lõuna-Eestis kohati, Põhja-Eestis vajab kaitset.

25. Püstkivirik (*Saxifraga ascendens*) — Põhja-Eestis paekalda serval peaaegu kogu ulatuses (idas Aserini); esineb aga siin enamasti hulgi, nii et vaevalt vajab kaitset.

26. † Mesimurakas (*Rubus arcticus*) — seni Väandras, Piumetsas, Viljandis, Tartu lähedal Tähtvere metsas.

27. Põõsasmaran (*Potentilla fruticosa*) — metsikult Keila kihelkonnas kohati laial ulatusel, mujal istutatult või metsistunult.

28. † T u h k p i h l a k a s (*Pirus-aria*) — istutatult Saaremaal kohati, metsistunult ainult mõnes üksikus kohas (Sõrve-Koltsi, Hundva, Vaiguranna).

29. P o o p p u u (*Pirus Suecica*) — istutatult Saaremaal sagedane puu elumajade ümber, metsikult harva metsades, eriti läänepoolses osas; mujal tuleb kaitsta.

30. † L a u k a p u u (*Prunus spinosa*) — uuemad tähelepanekud on Saaremaalt (Kihelkonna, Loona), vanemad andmed tähendavad esinemiskohaks Narva ümbruse.

31. A s p a r h e r n e s (*Tetragonolobus siliquosus*) — Saaremaal kohati hulgi rõsketel niitudel; mandril nimetatakse leiukohana vaid Virtsu (Schmidt).

32. L a m a v n a i s t e p u n a (*Hypericum humifusum*) — vanemate andmete järgi esinevat Läänemaal Vigala kihelk., uuemad andmed puuduvad, miks kahtlane, kas seda veel ongi leida Eestist.

33. M ä g i - n a i s t e p u n a (*Hypericum montanum*) — esineb seniste andmete järgi vaid Saaremaa läänepoolses osas.

34. † L u u d e r o h i , e e f e u (*Hedera helix*) — esineb Saaremaa läänepoolses osas (Karja, Mustjala-Maapere raunal! Kihelkonna, Sõrve) ja Hiiumaal Kõpus¹⁾.

¹⁾ Vrdl. Spohr, E. Über die Verbreitung einiger bemerkenswerter und schutzbedürftiger Pflanzen im Ostbaltischen Gebiet. Acta et comm. Un. Tartuensis A. III, 8. lhk. 4—13.

35. Vesipaunikas (*Hydrocotyle vulgaris*) — seni kindlad leiukohad Saaremaalt, Hiiumaalt ja Ruhnu saarelt.

36. † Rand-ogaputk (*Eryngium maritimum*) — seni Saaremaal Suuriku-panga lähedalt, Harilaiult, Kübarsaarelt, Hiiumaal Kõpu poolsaarelt, Kihnu saarelt²).

37. Varsapõlv (*Anagallis arvensis*) — enam-vähem kindlad on leiukohad Saaremaa läänepoolsest osast, andmed Tartu ja ka Haimre kohta tahavad revideerimist.

38. Pisikas (*Centunculus minimus*) — seni teateid ainult Saaremaalt (Mäeküla), Pärnu (Rääma) ja Tartu ümbrusest (Ilmatsalu — Rahingu).

39. Randpung (*Samolus Valerandi*) — kindlaid andmeid seni Saaremaa ja Hiiumaa lõunapoolsest rannikult.

40. Angervars (*Vincetoxicum vincetoxicum*) — Saaremaal kohati hulgi (näit. Valjalas), mandril vajab kaitset.

41. † Püramidaalne akakapsas (*Ajuga pyramidalis*) — seni ainult Sõrve poolsaarelt leitud.

42. Luuderohulehine mailane (*Veronica hederifolia*) — Saaremaal üksikutes kohtades (Kuresaare, Anseküla).

43. † Alpi võipätakas (*Pinguicula alpina*) — praegu ainult Saare-

²) Sealsamas, lhk. 13—15.

maal Viidumäe ja Kuusnõmme ümbruses¹⁾).

44. Tui-tähtpea (*Scabiosa columbaria*) — Saaremaal ja Hiiumaal; mandri kohta andmeid ei ole.

45. Rapuntsel (*Phyteuma spicatum*) — nähtavasti sagedamini Lõuna-Eestis (Munamäe! Heimtali!); Põhja-Eestis vaid Mündist Paide lähedalt.

46. † Meripuju (*Artemisia maritima*) — seni ainult Saaremaalt, enamasti pankrannikult.

47. † Kobarpea (*Ligularia Sibirica*) — seni on kindlamad andmed Lõuna-Eesti kohta (Tartu-, Võru-, Setu-, Viljandimaa).

Need on taimed, mille kaitsmine väärt üldiselt. Igal õpetajal olgu aga soovitatav just oma ümbruse kohta seada kokku haruldaste taimede nimestik, tarvitades selleks enese vaatlustel kogutud materjali, samuti võrreldes neid kirjanduslike andmetega. Nii koguks hulk väärtuslikke teateid, mille põhjal võiks asuda täielikumale kaitstavate taimede käsitamisele.

¹⁾ Vrdl. Spohr, E., m. k., lhk. 15—20.